

ЮРИДИЧНИЙ СКЛАД ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ПРОЯВУ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

THE LEGAL STRUCTURE OF ENVIRONMENTAL OFFENSES AND THEIR SPECIFIC MANIFESTATIONS IN LAND RELATIONS

Рубльова О.В., аспірантка юридичного факультету
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Стаття присвячена аналізу юридичного складу екологічного правопорушення та особливостей його прояву в сфері земельних відносин. Мета статті – глибоке розкриття та аналіз правових аспектів, що характеризують екологічні порушення у цій галузі. У ході наукового дослідження використовувалися такі загальнонаукові методи пізнання: аналіз і синтез, порівняльно-правовий метод, системний підхід і метод моделювання. Результати дослідження показують, що суб'єктами екологічних правопорушень у сфері земельних відносин можуть бути як фізичні особи, які досягли визначеного законом вікового порогу та є психічно осудними, так і спеціальні суб'єкти. До останніх належать посадові особи, відповідальні за екологічне регулювання та використання земельних ресурсів, наприклад, кадастрові реєстратори або представники місцевих адміністрацій. Це свідчить про багатогранність суб'єктного складу таких правопорушень і потребу в особливому підході до їх відповідальності. Об'єктами екологічних правопорушень визначено суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням охорони навколишнього природного середовища, раціональним використанням природних ресурсів, зокрема земель, і підтриманням екологічної безпеки. Також об'єктом можуть бути безпосередньо земельні ділянки, їхні екосистеми та природний стан, що перебувають під загрозою внаслідок протиправних дій. Суб'єктивна сторона екологічних правопорушень відіграє вирішальну роль у визначенні відповідальності за екологічні порушення. Досліджено, що психологічне ставлення порушника до своїх дій або бездіяльності дозволяє кваліфікувати діяння як умисне або необережне. Умисні порушення, які супроводжуються усвідомленням і бажанням шкідливих наслідків, потребують більш строгого підходу до притягнення до відповідальності, порівняно з необережними діями, де наслідки не передбачалися, але могли бути передбаченими. Такий підхід дає можливість забезпечити ефективне відновлення порушених екологічних відносин, враховуючи як тяжкість наслідків, так і психологічну складову діянь. Практичне значення дослідження полягає у вдосконаленні правозастосування у сфері охорони земельних ресурсів, зокрема у забезпеченні належного обґрунтування відповідальності за екологічні правопорушення.

Ключові слова: екологічні правопорушення, земельні відносини, суб'єкти, об'єкти, юридична відповідальність.

The article focuses on analyzing the legal structure of environmental offenses and their specific features in the realm of land relations. The purpose of the article is to provide an in-depth examination and analysis of legal aspects characterizing environmental violations in this field. The research employed general scientific methods of cognition, such as analysis and synthesis, the comparative-legal method, the systemic approach, and modeling. The study's findings reveal that the subjects of environmental offenses in land relations can include individuals who have reached the legal age threshold and are mentally competent, as well as special subjects. The latter group includes officials responsible for environmental regulation and the use of land resources, such as cadastral registrars or representatives of local administrations. This highlights the multifaceted nature of the subjects of such offenses and the need for a tailored approach to their accountability. The objects of environmental offenses are identified as social relations related to the protection of the natural environment, the rational use of natural resources, including land, and the maintenance of ecological safety. Additionally, the objects may include land plots, their ecosystems, and their natural state, which are at risk due to unlawful actions. The subjective aspect of environmental offenses plays a crucial role in determining liability for environmental violations. It was found that the psychological attitude of the offender towards their actions or inactions allows for classifying the offense as intentional or negligent. Intentional violations, characterized by the awareness and desire for harmful consequences, require a stricter approach to accountability compared to negligent actions, where consequences were unforeseen but could have been anticipated. Such an approach enables effective restoration of disrupted environmental relations, taking into account both the severity of consequences and the psychological aspects of the acts. The practical significance of the research lies in improving law enforcement in the field of land resource protection, particularly by ensuring proper justification of liability for environmental offenses.

Key words: environmental offenses, land relations, subjects, objects, legal liability.

Постановка проблеми. Дослідження юридичного складу екологічних правопорушень у земельних відносинах має значний науковий та практичний інтерес, що обумовлюється кількома ключовими аспектами. Перш за все, земельні ресурси відіграють вирішальну роль у забезпеченні екологічної стійкості та економічної добробуту нації. Неналежне використання земель призводить до знищення природних біотопів, забруднення довкілля та зменшення аграрної продуктивності, що має довгострокові наслідки для біологічного різноманіття та життєдіяльності людини. Тому розуміння юридичного складу екологічних правопорушень є критично важливим для формування ефективних механізмів їх запобігання та регулювання.

По-друге, у контексті земельних відносин, екологічні правопорушення часто включають такі дії, як незаконне зайняття земель, забруднення ґрунтів, незаконна вирубка лісів, порушення умов землекористування, що передбачені законодавством. Ці дії порушують екологічну рівновагу та можуть призвести до ірреверсивних змін у ландшафтах. Юридичне розуміння цих аспектів дозволяє державним органам розробляти більш цілеспрямовані полі-

тики та законодавчі ініціативи, що спрямовані на захист земельних ресурсів та запобігання екологічним злочинам.

По-третє, аналіз юридичного складу екологічних правопорушень у земельних відносинах має важливе міжнародне значення. У глобалізованому світі міжнародні екологічні угоди та конвенції вимагають від країн забезпечення відповідності національного законодавства загальноприйнятими нормам. Поглиблене вивчення юридичних аспектів допомагає державам адаптувати свої правові рамки до міжнародних вимог, підвищуючи тим самим ефективність правозастосування та зміцнюючи міжнародну правову співпрацю у сфері земельних та екологічних відносин.

У контексті сучасної ситуації в Україні дослідження юридичного складу екологічних правопорушень у земельних відносинах набуває особливої актуальності через широкомасштабний екоцид внаслідок повномасштабної війни Росії проти України з 2022 року. Військові дії призводять до значних руйнувань екосистем, забруднення ґрунтів і водойм, а також до незаконного використання земельних ресурсів. Ці дії не тільки впливають на навколишнє середовище, але й порушують міжнародне гумані-

тарне право, яке регулює захист природи під час збройних конфліктів. Розробка правових механізмів для реагування на екологічні кризи та ефективне притягнення до відповідальності винних сторін є критично важливою для відновлення екологічної безпеки і сталого використання земель в постконфліктний період.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Питання юридичного складу екологічного правопорушення та особливостей його прояву у сфері земельних відносин є достатньо дослідженим у вітчизняній науковій літературі. У наданих джерелах розглядаються різноманітні аспекти цієї проблеми, включаючи теоретичні основи, особливості правового регулювання, а також практичні механізми відповідальності. Теоретичні аспекти складу правопорушення висвітлено у роботах, які аналізують його структурні компоненти та ключові ознаки. Такі дослідники, як В. Комлик [3] та О. Л. Самофалов [8], зосереджуються на визначенні теоретичних підходів до складу правопорушень та їх практичного значення. Зміст окремих об'єктивних ознак злочинів у цій сфері детально розглянуто у праці В. Куца [4].

Практичні аспекти юридичної відповідальності представлені у роботах, що аналізують її різновиди. Адміністративна відповідальність детально висвітлена у дослідженнях І. Денисюка [1] та О. Єфімова [2], які акцентують увагу на суб'єктах правопорушень і ролі правозастосування. Цивільно-правову відповідальність за екологічні правопорушення, зокрема у сфері земельних відносин, досліджували В. А. Миколаєць [5] та В. Мироненко [6]. Ці дослідження підкреслюють важливість компенсації шкоди і превентивних заходів.

Особливості правового регулювання екологічних правопорушень та взаємозв'язок із земельними відносинами висвітлено у роботах Т. К. Оверковської та Н. М. Опольської [7], які охоплюють юридичну відповідальність у широкому контексті. Значний внесок також зробила Н. І. Титова [9], яка розглядала земельні ресурси як об'єкт правового регулювання. О. І. Якимець [10] доповнює цю тему аналізом підстав відповідальності за екологічні правопорушення.

Попри наявність великої кількості досліджень, відчувається нестача систематизованого підходу до вивчення юридичного складу екологічних правопорушень у земельних відносинах. Саме тому в межах дослідження проведено аналіз, групування та систематизацію матеріалів для представлення інформації у світлі окресленої проблеми.

Метою статті є аналіз правових аспектів, що характеризують екологічні порушення у сфері земельних праводносин.

Виклад основного матеріалу. Юридичний склад будь-якого правопорушення, у тому числі й екологічного, охоплює ряд обов'язкових елементів, необхідних для настання юридичної відповідальності [3, 5, 8]. Склад правопорушення включає такі основні компоненти:

– суб'єкт правопорушення – особа, здатна вчиняти делікти. Переважно це фізичні особи, а в разі злочинів – виключно фізичні особи. Цивільні проступки можуть бути вчинені юридичними особами, а суб'єктом міжнародного правопорушення може виступати держава;

– об'єкт правопорушення – це зацікавленості суспільства, які охороняються правом, включаючи суспільні відносини, соціальні блага, особисті права та свободи, державні інтереси та природне середовище. Розрізняють загальний об'єкт, що охоплює всі охоронювані правом суспільні відносини, та конкретний об'єкт – конкретні матеріальні або нематеріальні цінності, які можуть бути поставлені під загрозу вчиненням правопорушення;

– суб'єктивна сторона правопорушення визначається психологічним ставленням особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків. Основним аспектом є вина, яка може бути в формі умислу (прямого чи непрямого) або

необережності (самовпевненість чи недбалість). Умисел поділяється на прямий, де особа бажає настання наслідків, і непрямий, де особа не бажає наслідків, але свідомо їх допускає. Необережність включає самовпевненість, коли особа легковажно розраховує на ненастання наслідків, та недбалість, коли особа не усвідомлює можливих наслідків своїх дій. Факультативні елементи суб'єктивної сторони, такі як мотив і мета, можуть враховуватись під час кваліфікації правопорушення і визначення відповідальності, якщо це прямо передбачено правовою нормою [8].

У контексті екологічних правопорушень ідентифікація суб'єктів є ключовою для забезпечення відповідальності та правопорядку в сфері земельних відносин.

Перша категорія суб'єктів включає загальних суб'єктів, які є фізичними особами з відповідним віковим порогом (не молодше 16 років) та психічною осудністю. Ці особи можуть вчиняти екологічні адміністративні правопорушення у сфері земельних відносин, де часто йдеться про недотримання норм експлуатації земельних ресурсів чи забруднення [1, с. 100].

Друга група суб'єктів екологічних правопорушень включає спеціальних суб'єктів, таких як посадові особи і службові особи, які мають додаткові ознаки що відображають їхній спеціалізований правовий статус або специфічні повноваження, пов'язані з екологічним регулюванням у сфері земельних відносин. Ці особи можуть включати кадастрових реєстраторів, посадовців місцевих адміністрацій чи вищих ешелонів влади, які займаються питаннями земельної політики і використання природних ресурсів [2, с. 75].

Особливості прояву екологічних правопорушень у сфері земельних відносин зумовлені використанням земель у спосіб, що суперечить встановленим правилам, що включає незаконне зайняття земель, забруднення земельних ділянок, неправомірне використання земельних ресурсів чи знищення земельного покриття. Відповідальність за такі дії регулюється адміністративними та кримінальними законами, що передбачають покарання за екологічні зловживання в контексті земельних ресурсів.

Ці категорії суб'єктів, особливо посадові особи, відіграють вирішальну роль у запобіганні та контролі екологічних порушень у сфері земельних відносин, оскільки вони несуть відповідальність за дотримання та виконання законодавства у цій сфері. Враховуючи значний вплив юридичних осіб на земельні відносини через свою господарську діяльність, чітке розмежування відповідальності між фізичними та юридичними особами є критично важливим для ефективного регулювання використання земельних ресурсів [1, 100].

Об'єктами екологічних правопорушень у сфері земельних відносин є суспільні відносини, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища, забезпеченням ефективного використання природних ресурсів та підтриманням екологічної безпеки. Ці відносини стосуються двох основних родових об'єктів: самого навколишнього природного середовища як комплексу екосистем і природних об'єктів та екологічної безпеки, яка визначає сприятливі умови для існування і розвитку людини та природи [7].

У контексті земельних правопорушень можна виділити дві головні групи:

1. Власне земельні правопорушення, які порушують права власників та користувачів земель. Це може включати дії, як-от самовільне зайняття земельних ділянок, несвоєчасне повернення тимчасово займаних земель, маніпуляції з даними земельного кадастру. Ці дії безпосередньо впливають на права та інтереси осіб, що мають законне право на землю.

2. Земельні правопорушення екологічного характеру, які стосуються порушення норм екологічного законодавства, в тому числі псування і забруднення земель, порушення правил їх використання. Ці порушення впливають

на стан природного середовища, погіршуючи умови життєдіяльності та можливості використання землі в майбутньому [10].

З точки зору впливу на безпосередній об'єкт, самовільне зайняття землі, наприклад, виражається через огороження, освоєння або забудову земельної ділянки. Якщо такі дії супроводжуються псуванням або забрудненням ділянки, вони розглядаються як екологічні правопорушення. Суб'єктивна сторона цих дій завжди вказує на навмисне порушення закону, спрямоване на заволодіння земельною ділянкою, що може відбуватися як на користь фізичних, так і юридичних осіб.

Важливо розуміти, що дії, які не мають на меті заволодіння землею, такі як використання землі для складування відходів або як місце стоянки, не вважаються самовільним зайняттям. Отже, зрозуміння специфіки об'єкта та природи правопорушення є ключовим для адекватної правової кваліфікації таких дій і забезпечення відповідної відповідальності.

Згідно з дослідженнями науковців [9], екологічні збитки у земельних відносинах мають унікальний характер. Вони не обмежуються лише безпосередніми збитками, а включають також упущену вигоду, яка часто у багато разів перевищує фактичні збитки. Важливим аспектом є те, що екологічні збитки завдаються не тільки конкретному власнику, але й усьому суспільству. Наприклад, радіоактивне чи інше забруднення ґрунтів може призвести до вирощування токсично забрудненої сільськогосподарської продукції, що надалі негативно впливає на здоров'я людей. Відмінністю таких збитків є те, що вони можуть стати очевидними не відразу, а лише через багато років [9, с. 13].

Суб'єктивна сторона екологічних правопорушень у земельних відносинах зумовлюється психічним ставленням особи до власних протиправних дій або бездіяльності та до наслідків цих дій, які відображаються в шкоді для довкілля. Особливо важливе значення мають мотиви та цілі правопорушення, що можуть варіюватися від ігнорування екологічного законодавства до грубого порушення земельних відносин, таких як забруднення земель відходами, недотримання вимог до рекультивативної після завершення робіт або знищення родючого шару ґрунту під час ведення господарських робіт [7].

Юридично, правопорушення вважається вчиненим навмисно, якщо особа усвідомлює протиправний характер своїх дій або бездіяльності, передбачає потенційно шкідливі наслідки цих дій і або бажає їх настання, або свідомо допускає такі наслідки. Найбільшу небезпеку для здоров'я та довкілля становлять дії, вчинені з прямим умислом, що призводять до забруднення та знищення природних ресурсів.

Правопорушення, вчинене з необережності, визначається як дія або бездіяльність, при якій особа передбачала можливість настання шкідливих наслідків, але легковажно розраховувала на їх запобігання, або не передбачала таких наслідків, хоча за наявних обставин могла та мала б передбачити їх.

У ряді випадків законодавство передбачає, що певні екологічні правопорушення є такими лише за наявності умислу, наприклад, незаконне полювання або умисне знищення охоронюваних природних територій. Проте інші порушення, як-от порушення вимог пожежної безпеки в лісах або порушення законодавства про захист рослин, можуть бути вчинені і з необережності.

Важливо зазначити, що відповідальність за екологічні правопорушення може настати навіть без вини особи, якщо шкода виникла від джерела підвищеної небезпеки, за винятком випадків, коли шкода спричинена стихійними природними явищами або навмисними діями потерпілих. Юридична відповідальність за шкоду, завдану в стані крайньої необхідності, також передбачає можливість відшкодування, якщо такі дії були обумовлені необхідністю.

Отже, для ефективного застосування правових санкцій у сфері земельних відносин необхідно не лише встановити факт порушення та його наслідки, але й аналізувати суб'єктивну сторону діяння, зокрема наміри та обставини, що супроводжували вчинення протиправних актів.

Забруднення та пошкодження земель також можуть виникати в результаті бездіяльності, тобто коли землекористувач не виконує необхідні дії для захисту якості земельних ресурсів, які він зобов'язаний був здійснити. Наприклад, така бездіяльність може бути виявлена через відсутність техніко-економічних обґрунтувань або проектно-кошторисної документації для заходів, спрямованих на запобігання псуванню земель. Це невиконання призводить до порушення природного стану земель, створюючи потенційну загрозу для навколишнього середовища та здоров'я людей. Важливо зауважити, що така бездіяльність є результатом недотримання вимог природоохоронних заходів та відсутності належного контролю з боку посадових осіб і інших уповноважених осіб, що призводить до правопорушень [4].

Шкода, завдана внаслідок порушень екологічного законодавства, має багатоформні та унікальні прояви. Така шкода може виявлятися через зниження кількості природних ресурсів через їхнє знищення, ушкодження, виснаження природних об'єктів, а також забруднення і засмічення навколишнього природного середовища та його складових частин. Крім того, негативні зміни в природному середовищі можуть виникнути через вплив людської діяльності, яка створює умови, що порушують екологічну рівновагу.

У юридичній літературі [5] існує пропозиція розглядати шкоду як економічну, так і екологічну. Екологічна шкода зумовлює порушення екологічних інтересів суспільства та негативно впливає на процеси у біосфері. З іншого боку, економічна шкода стосується майнових інтересів землевласників чи землекористувачів, проявляючись у формі прямих та непрямих збитків для них.

Шкода у правовому контексті означає негативні наслідки дії чи бездіяльності, які можна було б уникнути, не порушуючи екологічних балансів та існуюче співвідношення між економічними та екологічними інтересами суспільства. Важливим є причинно-наслідковий зв'язок між протиправними діями та їх шкідливими наслідками, який демонструє, що шкода є об'єктивним результатом негативної поведінки заподіявача.

Якщо такий зв'язок відсутній, то заподіяння збитків навколишньому природному середовищу або його окремих елементів не може бути кваліфіковане як правопорушення, вчинене конкретною особою. Щоб екологічне правопорушення стало підставою для юридичної відповідальності, воно має бути точно виявлене та документально зафіксоване уповноваженими органами та посадовими особами [6].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Суб'єкти екологічних правопорушень у сфері земельних відносин включають фізичних осіб з відповідним віковим порогом і психічною осудністю, що можуть вчиняти адміністративні порушення, та спеціальних суб'єктів, які займають посадові або службові становища і відповідають за екологічне регулювання та використання земельних ресурсів, таких як кадастрові реєстратори або посадовці місцевих адміністрацій. Об'єктами екологічних правопорушень у сфері земельних відносин є суспільні відносини, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища, ефективним використанням природних ресурсів та підтриманням екологічної безпеки, а також безпосередньо самі земельні ділянки та їх екосистеми. Суб'єктивна сторона екологічних правопорушень у сфері земельних відносин відіграє ключову роль у визначенні юридичної відповідальності та викладає психологічне ставлення особи до своїх протиправних дій або бездіяльності. Визначення мотивів і цілей, які спонукали до пору-

шення, дозволяє кваліфікувати діяння як умисне або необережне. Умисне порушення, при якому особа усвідомлює та бажає настання шкідливих наслідків, зазвичай має серйозніші правові наслідки і вимагає строгішого підходу до відповідальності. Водночас необережні порушення, де особа не передбачає шкідливі наслідки своїх дій, але

повинна була б їх передбачити, також відповідають за правопорушення, хоча і можуть кваліфікуватися м'якше. Розуміння суб'єктивної сторони важливе для адекватного застосування правових норм та забезпечення ефективного відновлення порушених екологічних відносин і правопорядку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисюк І. Суб'єкти екологічних адміністративних правопорушень: поняття та види. *Адміністративне право і процес*, № 8, 2017. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2017/8/21.pdf>
2. Єфімов О. Адміністративна відповідальність посадових осіб та підприємців. *Бухгалтерія*, 13 січня 2014, № 1–2 (1092–1093), 74–78. URL: <http://yefimov.com.ua/?p=1066>
3. Комлик В. Склад правопорушення: теоретичні підходи та практичні виміри : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. 40 с. URL: <https://library.krok.edu.ua/ua/kategoriji/disertatsiji-avtoreferati-vidguki/sklad-pravoporushennya-teoretichni-pidkhodi-ta-praktichni-vimiri>
4. Куц В. Сучасні уявлення щодо змісту окремих об'єктивних ознак складу злочину. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*, 2017, № 2. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/12-2016/kuts.pdf>
5. Миколаєць В. А. Цивільно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства. *Екологічне право*, № 1–2, 2022. URL: <http://www.ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2022/1-2/77.pdf>
6. Мироненко В. Цивільно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності. *Юридична наука*, 2011, № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2011_6_3
7. Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с.
8. Самофалов Л. П., Самофалов О. Л. Теоретичні аспекти знань про склад правопорушення та їх практичне значення. *Порівняльно-аналітичне право*, № 1, 2020. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/32375/1/%D0%A2%D0%95%D0%9E%D0%A0%D0%95%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%86%20%D0%90%D0%A1%D0%9F%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%98%20%D0%97%D0%9D%D0%90%D0%9D%D0%AC%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%20%D0%A1%D0%9A%D0%9B%D0%90%D0%94.pdf>
9. Титова Н. І. Земліякоб'єкт правового регулювання. *Право України*, 1998, № 4, 10–15. URL: https://universum.lviv.ua/previous-site/archive/journal/2003/tytova_3.html
10. Якимець О. І. Підстави юридичної відповідальності за екологічні правопорушення: загальні положення. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2022, № 6(47), 79. URL: http://pju.nuoua.od.ua/v6_2022/15.pdf